

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.11>

Торбас О.О.

д.ю.н., доцент,

*доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМАТИКА ВСТАНОВЛЕННЯ МОМЕНТУ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 290 КПК УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Однією з ключових засад кримінального процесу є змагальність сторін, свобода в поданні ними до суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості, що передбачено в ст. 22 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Проте лише констатація змагальності судового процесу не гарантує сторонам кримінального провадження рівності в процесуальних можливостях у разі подання та дослідження доказів під час судового розгляду. Тому в чинному законодавстві наявна низка кримінальних процесуальних гарантій задля забезпечення змагальності судового процесу. Однією з таких гарантій є закріплення процедури ознайомлення сторін кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування після його завершення, адже після ознайомлення з матеріалами сторони будуть знати, які докази наявні в кримінальному провадженні та якими аргументами будуть оперувати опоненти. Це дозволяє і стороні обвинувачення, і стороні захисту підготуватися до судового розгляду й максимально ефективно реалізувати принцип змагальності.

Можливо, саме через це процедурі ознайомлення з матеріалами досудового розслідування завжди приділяється підвищена увага зі сторони як науковців, так і практиків. Законодавець, розуміючи важливість забезпечення обізнаності сторін кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування, в ч. 12 ст. 290 КПК України

зазначив, що, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази. Тобто навіть за умови ідеально проведеного досудового розслідування та встановлення всіх обставин кримінального правопорушення прокурор ризикує втратити всі або частину доказів ще до початку судового розгляду саме через порушення вимог ст. 290 КПК України. Така умова змушує законодавця прописати процедуру відкриття матеріалів досудового розслідування таким чином, щоб в учасників кримінального провадження не виникало проблем у процесі застосування відповідного правового положення. Водночас, як показує практика, сторони кримінального провадження постійно стикаються з проблемами в процесі застосування ст. 290 КПК України.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз моменту ознайомлення сторін із матеріалами досудового розслідування відповідно до ст. 290 КПК України й формулювання пропозиції щодо усунення неправильного тлумачення чинного кримінального процесуального законодавства під час визначення моменту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно звернути увагу на ч. 1 ст. 290 КПК України, де законодавець вводить новий термін «завершення досудового розслідування», не розкриваючи водночас зміст поняття. Відповідно до

п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таким чином, стадія досудового розслідування не завершується, а закінчується. Водночас законодавець не уточнює відмінності між завершенням і закінченням досудового розслідування, що значно ускладнює процес правозастосування. За такої умови ототожнювати терміни не варто, адже в кримінальному процесуальному законодавстві вони використовуються у власному контексті. Наприклад ст. 221 КПК України регулює порядок ознайомлення сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, з матеріалами досудового розслідування до його *завершення*. У такому випадку, використовуючи термін «завершення», законодавець наголошує, що ознайомлення можливе лише до відкриття матеріалів іншій стороні в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України. Якщо ж ст. 221 КПК України мала б назву «Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його *закінчення*», то сторони кримінального провадження після застосування процедури, передбаченої ст. 290 КПК України, теоретично могли б заявляти клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування і за ст. 221 КПК України. Таким чином, можна стверджувати, що використання термінів «завершення» та «закінчення» не випадкові й повинні бути відповідним чином розмежовані. Проблема полягає в тому, що критерії для розмежування термінів у самому КПК України не передбачені, що значно ускладнює процес правозастосування.

На доктринальному рівні питання розмежування термінів «завершення» та «закінчення» досудового розслідування підіймається вже досить давно [1; 2], проте й натеper не втрачає актуальності. В. Михайленко зауважує, що «досудове розслідування, яке має наслідком закриття або звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, має два вирішальні моменти – початок (який визначається внесенням відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР)) і закінчення (винесення постанови про закриття кримінального провадження або звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності)» [3]. Верховний Суд у своєму рішенні вказав, що «закон містить поняття «завершення» як проміжний етап досудового розслідування. Досудове розслідування, яке має наслідком звернення до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про застосування примусових заходів, має три ключові віхи: початок – визначається внесенням відомостей до ЄРДР; завершення – пов'язується з фактом відкриття матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику, захиснику особи й іншим особам відповідно до положень ст. 290 КПК; закінчення – фіксується направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Тобто кінцевим моментом строку досудового розслідування є його закінчення, як це передбачено в ст. 219 КПК, і воно не має точок дотику із завершенням досудового розслідування» [4]. «Відкриття матеріалів є етапом досудового розслідування, хоч і не підсумковим (підсумковим є якраз складання обвинувального акта / клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру й вручення копії). Отже, на момент відкриття матеріалів відбувається стадія досудового розслідування, яка не закінчилася» [5].

Власне, оцінка категорії «завершення досудового розслідування» впливає на такий важливий фактор, як строки досудового розслідування. Тривалий час у доктрині кримінального процесу точилися суперечки щодо включення чи невключення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до загального строку досудового розслідування. Крапку в дискусії поставила Верховна Рада України, яка в березні 2017 року внесла зміни до КПК України й виклала ч. 5 ст. 219 КПК України в такій редакції «Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, а також строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу, не включається в строки, передбачені цією статтею». Така зміна мала б спростити порядок застосування відповідного правового положення, однак законодавець так і не відповів на питання, що є завершенням досудового розслідування відповідно до ст. 290 КПК України й чи необхідно ототожнювати таке завершення з початком ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в розумінні ч. 5 ст. 219 КПК України. Тобто натепер так і не зрозуміло, коли саме починається та закінчується ознайомлення з матеріалами й, відповідно, коли не обраховуються строки досудового розслідування.

КПК України на ці питання відповіді не дає. Існує позиція, що «саме з виникнення можливості в сторони захисту ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та по день, коли всі учасники підтвердили факт ознайомлення з матеріалами, строки не враховуються в загальний строк досудового розслідування» [6]. М.С. Кряковцев обґрунтовує таку позицію тим, що стадія завершення досудового розслідування розпочинається з моменту прийняття відповідного рішення прокурором або слідчим за його дорученням. «Водночас зауважимо, що законодавець не передбачив, що таке рішення має бути

оформлено відповідною постановою. А отже, воно може мати форму листа» [6]. Повністю з такою позицією погодитись складно. Згідно із ч. 3 ст. 110 КПК України рішення слідчого, дізнавача й прокурора приймаються у формі постанови. Таким чином, сторона обвинувачення обмежена у виборі способів оформлення процесуального рішення саме постановою, а листом процесуальні рішення не оформлюються. За такої умови необхідно зауважити, що ч. 1 ст. 290 КПК України взагалі не передбачає прийняття будь-якого рішення, адже в положенні йдеться не про рішення, а про повідомлення. Отже, прокурор повинен здійснити повідомлення (в тому числі листом) або скласти доручення для слідчого, який своєю чергою повинен повідомити сторону захисту про відкриття матеріалів досудового розслідування. Водночас спірним лишається питання: коли саме має зупинитися строк досудового розслідування відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України? М.І. Пашковський та І.В. Гловюк переконані, що «ознайомлення як таке починається з моменту фактичної реалізації права на доступ до матеріалів, а не з моменту скерування сторони, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільному позивачу, його представнику й законному представнику повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування або отримання нею такого повідомлення (як вважає сторона обвинувачення). Отже, не весь проміжок часу реалізації процедури відкриття матеріалів повинен включатися у строк досудового розслідування» [7].

З такою позицією варто погодитись одразу з декількох причин. По-перше, в ч. 5 ст. 219 КПК України йдеться саме про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, а момент початку ознайомлення з матеріалами й момент завершення досудового розслідування не обов'язково повинен збігатися. Як зазначив Верховний Суд у своєму рішенні [4], лише завершення досудового розслідування є

етапом досудового розслідування. Відповідно, ознайомлення з матеріалами варто розглядати не як етап, а як сукупність дій, у результаті яких сторона кримінального провадження вивчає матеріали кримінального провадження, що були зібрані під час досудового розслідування. По-друге, ототожнення завершення досудового розслідування та ознайомлення з матеріалами досудового розслідування надасть можливість сторонам кримінального провадження зловживати своїми правами в частині повідомлення іншій стороні про відкриття матеріалів. Якщо ж строк ознайомлення буде обраховуватися саме з початком фактичного ознайомлення, це змусить сторони кримінального провадження максимально оперативно здійснити повідомлення про відкриття матеріалів, що дозволить уникнути затягування досудового розслідування та більшою мірою гарантує права й свободи учасників кримінального провадження. Таким чином, «за умов, які склалися натеper, початок перебігу строку ознайомлення з матеріалами має починатися з дня фактичного отримання доступу до них стороною захисту, про що остання письмово підтверджує протилежній стороні. Отже, днем зупинення перебігу строків досудового розслідування на підставі ст. 290 КПК має бути день фактичного отримання стороною захисту доступу до матеріалів» [8].

Логічно було б зробити припущення, що, якщо визначення початку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування викликає проблеми, то із закінченням ознайомлення проблем не повинно бути, адже такий момент повністю збігається з моментом фактичного завершення ознайомлення та є очевидним для всіх учасників кримінального провадження. Проте, як свідчить судова практика, в такому випадку також існують певні проблеми. Так, 15 вересня 2021 року у справі № 711/3111/19 Верховний Суд ухвалив рішення, яким було скасовано рішення Вищого антикорупційного суду й Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду й закрито кримінальне провадження на підставі

п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. За такої умови проблема виникла саме через спір про визначення моменту закінчення ознайомлення з матеріалами досудового розслідування стороною захисту. Слідчий ознайомив сторону захисту із частиною матеріалів досудового розслідування, про що було складено відповідний протокол. Проте сторона захисту не планувала ознайомлюватися з іншою частиною матеріалів і вважала, що ознайомлення на цьому закінчилося, а строки досудового розслідування із цього моменту знову почали обраховуватися, власне, через що й сталося пропущення строків досудового розслідування. Своє рішення Верховний Суд мотивував тим, що «сторона захисту підтвердила факт ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, про що свідчить протокол про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, підписаний підозрюваним і трьома його захисниками без будь-яких зауважень і застережень (аркуш провадження 72, том 3), що своєю чергою спростовує позицію прокурора про те, що сторона захисту станом натеper не ознайомила з матеріалами провадження» [9].

Спеціалізована антикорупційна прокуратура, коментуючи це рішення, вказала, що «така позиція є новою порівняно з позиціями, викладеними, зокрема, в постановках у справах № 754/14281/17 і № 866/2831/17, де суд вирішив, що пасивність і відсутність ініціативи захисту в ознайомленні з матеріалами, використаними експертом, а також із речовими доказами дозволяє використати їх як речові докази навіть попри відсутність фактичного ознайомлення з ними стороною захисту. Новим у постанові від 15 вересня 2021 року є те, що відтеper йдеться не лише про речові докази або матеріали, використані експертом, а про будь-які докази, а також про те, що будь-якої пасивності й зволікання з боку захисту більше не потребується, адже строк досудового розслідування відновлюється на наступний же день після того, як захист ознайомився з будь-якою частиною будь-яких матеріалів прова-

дження та не вказав прямо, що бажає продовжити ознайомлення, при чому без урахування вихідних днів, лікування та інших подібних обставин, коли перерва в ознайомленні цілком очевидно зумовлювалася саме такими обставинами, а не свідомою відмовою від реалізації права на подальше ознайомлення <...> КПК України прямо передбачає лише дві форми завершення ознайомлення, передбаченого ст. 290 КПК: або шляхом надання письмового підтвердження про відкриття та ознайомлення, або ж у разі настання строку, визначеного ухвалою суду, винесеною за результатами розгляду клопотання про встановлення строку ознайомлення. Але не шляхом ознайомлення із частиною матеріалів без надання письмового підтвердження про намір продовжити ознайомлення» [10].

Власне, така ситуація виникла лише через «непорозуміння» між стороною обвинувачення та захисту – слідчий, надавши лише частину матеріалів досудового розслідування для ознайомлення, справедливо очікував, що сторона захисту ознайомиться й з іншими матеріалами, а сторона захисту, підписавши протокол ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, обґрунтовано дійшла висновку, що ознайомлення завершено. Виникає логічне питання: як в майбутньому уникнути таких непорозумінь?

Першою очевидною відповіддю буде пропозиція внести зміни до ст. 290 КПК України й чітко передбачити момент завершення ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, однак такий варіант розв'язання проблеми складно назвати оптимальним. По-перше, зміни до законодавства вносяться досить повільно. По-друге, деталізація будь-якого правового положення далеко не завжди спрощує процес правозастосування. Чим деталізованішою буде норма, тим більше способів її спотворити будуть знаходити практики. Можливо, в такій ситуації слід запропонувати інший спосіб розв'язання проблеми.

Отже, така проблема виникла не через низьку якість нормативного регулювання,

а через відсутність чіткої комунікації між стороною обвинувачення та захисту в процесі ознайомлення, а саме відсутність уніфікованих вимог до оформлення процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. І таке питання повинно розв'язуватись не на рівні закону, а на рівні підзаконного нормативно-правового акту. Йдеться про розробку **типових зразків процесуальних документів** для сторони обвинувачення. Уповноважений орган (наприклад, Офіс Генерального прокурора) повинен розробити й затвердити шаблони типових документів для слідчих, дізнавачів і прокурорів. Такі зразки повинні мати лише рекомендаційний характер (адже законодавством не передбачено їх формування), проте навіть рекомендаційний характер дозволить розв'язати одразу низку проблем. По-перше, буде введено певний стандарт діловодства в органах досудового розслідування та прокуратури, що полегшить роботу як стороні обвинувачення, так і стороні захисту, адже основні процесуальні документи будуть формуватися за стандартним шаблоном. По-друге, орган, відповідальний за розробку таких документів, зможе оперативніше вносити зміни й правки відповідно до судової практики Верховного Суду й правових реалій. Наприклад, у протоколі надання доступу до матеріалів досудового розслідування після рішення Верховного Суду доцільним буде додати окремий пункт про те, що ознайомлення з матеріалами було завершено / не завершено з обов'язковим підписом підозрюваного й захисника. Таким чином, можна оперативно регулювати роботу правоохоронних органів саме в частині підвищення якості документообігу. По-третє, відповідні шаблони можна інтегрувати в Єдиний реєстр досудових розслідувань, щоб у слідчого, дізнавача й прокурора після внесення відповідної інформації до ЄРДР була можливість автоматично формувати такі документи (як формується витяг з ЄРДР). Це також значно спростило б роботу правоохоронних органів, адже, наприклад, значні клопотання слідчого

протягом усього досудового розслідування досить схожі між собою. Відповідно, можливість формувати такі шаблони (і за необхідності додатково вносити до них зміни) значно б спростила роботу слідчого, дізнавача й прокурора, що також би позитивно вплинуло на оперативність досудового розслідування.

Висновки. Очевидно, що натеper досить складно оцінити всі позитивні й нега-

тивні аспекти запровадження стандартних зразків документів у кримінальному провадженні. Водночас можна стверджувати, що стандартизація документообігу під час досудового розслідування спростить роботу стороні обвинувачення та полегшить процес ознайомлення з матеріалами кримінального провадження стороні захисту.

Анотація

Метою статті є аналіз процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та формування власних пропозицій щодо вдосконалення відповідної процедури. У роботі автор зазначає, що законодавець не уточнює відмінності між завершенням і закінченням досудового розслідування, що значно ускладнює процес правозастосування. Водночас ототожнювати такі терміни не варто, адже в кримінальному процесуальному законодавстві вони використовуються у власному контексті.

Автор, аналізуючи рішення Верховного Суду від 15 вересня 2021 року щодо відсутності чіткої вказівки на момент завершення ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, зазначає, що така проблема виникла не через низьку якість нормативного регулювання, а через відсутність чіткої комунікації між стороною обвинувачення та захисту в процесі ознайомлення, а саме відсутність уніфікованих вимог до оформлення процедури ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. У зв'язку із цим автор пропонує здійснити розробку типових зразків процесуальних документів для стороні обвинувачення, що дозволить розв'язати одразу низку проблем. По-перше, буде введено певний стандарт діловодства в органах досудового розслідування та прокуратури, що полегшить роботу як стороні обвинувачення, так і стороні захисту, адже основні процесуальні документи будуть формуватися за стандартним шаблоном. По-друге, орган, відповідальний за розробку таких документів, зможе оперативно вносити зміни й правки відповідно до судової практики Верховного Суду й правових реалій. По-третє, відповідні шаблони можна інтегрувати в Єдиний реєстр досудових розслідувань, щоб у слідчого, дізнавача й прокурора після внесення відповідної інформації до ЄРДР була можливість автоматично формувати такі документи (як формується витяг з ЄРДР). Це також значно спростило б роботу правоохоронних органів, адже, наприклад, значні клопотання слідчого протягом усього досудового розслідування досить схожі між собою.

Ключові слова: ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, зразки процесуальних документів.

Torbis O.O. Problems of establishing the moment of acquaintance with the materials of pre-trial investigation in accordance with article 290 of the CPC

Summary

The purpose of this article is to analyse the procedure of acquaintance with the materials of pre-trial investigation and to formulate proposals for improving the relevant procedure. In the article, author notes that the legislator does not specify the difference between the completion and ending of pre-trial investigation, which significantly complicates the law enforcement process. At the same time, such terms should not be equated, because in criminal procedural legislation they are used in their own context.

The author, analysing the decision of the Supreme Court of 15.09.2021 on the lack of a clear indication at the time of completion of the pre-trial investigation, notes that this problem arose not because of low quality of legislation, but because of lack of clear communication between prosecution and defence, namely the lack of unified requirements for the design of the procedure of acquaintance with the materials of the pre-trial investigation. In this regard, the author proposes to develop standard samples of procedural documents for the prosecution, which will solve several problems of pre-trial investigation. First, a certain standard of record keeping will be introduced in the pre-trial investigation, which will facilitate the work of both prosecution and defence, as the main procedural documents will be formed according to a standard template. Secondly, the body responsible for drafting such documents will be able to promptly make changes and amendments in accordance with the case law of the Supreme Court and legal realities. Third, the relevant templates can be integrated into the Unified Register of Pre-Trial Investigations so that the investigator, detective and prosecutor, after entering the relevant information into the URPTI, has the opportunity to automatically generate such documents (as an extract from the URPTI is formed). It would also greatly simplify the work of law enforcement agencies, as, for example, much of any investigator's requests throughout the pre-trial investigation are quite similar.

Key words: acquaintance with materials of pre-trial investigation, templates of procedural documents.

Список використаних джерел:

1. Сисоєнко Г.І. Закінчення досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2 (33). С. 145–153.
2. Торбас О.О. До питання визначення строків досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 78–84.
3. Михайленко В.В. Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування. *Юридична Газета online* : вебсайт. 14 квітня 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduvannya.html> (дата звернення: 25.10.2021).
4. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2021 р. у справі № 344/6630/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067240?fbclid=IwAR2AlzHw8fqfAtUybZGFTFuP_4DBNngimKXQsKYOnHAMs2uZTnNJIwVLM5es (дата звернення: 25.10.2021).
5. Гловюк І.В., Дроздов О.М. Чим відрізняється закінчення від завершення досудового розслідування з погляду допустимості доказів. *Закон і Бізнес* : вебсайт. 27 березня – 02 квітня 2021 р. URL: https://zib.com.ua/ua/147094-chim_vidriznyaetsya_zakinchennya_vid_zavershennya_dosudovogo.html (дата звернення: 25.10.2021).
6. Кряковцев М.С. Зупинення строків на стадії завершення досудового розслідування. *Правовий Альянс* : вебсайт. 20.05.2021. URL: <https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/zupinennastrokiv-na-stadii-zaversennya-dosudovogo-rozsliduvannya/> (дата звернення: 25.10.2021).
7. Пашковський М.І., Гловюк І.В. Строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження та строк досудового розслідування: проблеми кореляції. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 1 березня 2019 р. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 33–38.

8. Дроздов О.М., Дроздова О.В., Шультгін С.О. Як час на ознайомлення з матеріалами впливає на завершення досудового розслідування та інші дотичні питання. *Національна асоціація адвокатів України* : вебсайт. 29 червня 2021 р. URL: <https://unba.org.ua/publications/6727-yak-chas-na-oznajomlennya-z-materialami-vplivae-na-zavershennya-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-inshi-dotichni-pitannya.html> (дата звернення: 25.10.2021).
9. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 р. у справі № 711/3111/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99687323> (дата звернення: 25.10.2021).
10. Коментар з приводу скасування вироку верховним судом. *Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Facebook* : вебсайт. 27 вересня 2021 р. URL: <https://www.facebook.com/sap.gov.ua/posts/3697706270332529> (дата звернення: 25.10.2021).